

IMKONIYATI CHEKLANGAN BOLALAR NUTQINI IZO-TERAPIYA VOSITASIDA RIVOJLANTIRISH SHART-SHAROITLARI

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

PhD, v.b.prof Musayeva Nargiza Sayfullayevna

2-kurs MSPD Zokirjonova Saodat Anvar qizi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirishda izo-terapiyaning samaradorligi, uning psixologik va pedagogik afzalliklari tahlil qilinadi. Izo-terapiya bolalarda emotsional bo'shashish, tasavvur va motorika rivojiga yordam berib, nutq jarayonining faollashuviga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Chizish, bo'yash, obraz yaratish kabi faoliyatlar artikulyatsion moslashuvni mustahkamlaydi va bolaning o'z fikrini ifodalashga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Maqolada izo-terapiya samarali qo'llanishi uchun zarur shart-sharoitlar ham yoritilgan.

АННОТАЦИЯ. В статье рассматривается эффективность изотерапии в развитии речи у детей с ограниченными возможностями. Изотерапия способствует эмоциональной разгрузке, развитию воображения, улучшению мелкой моторики и активизации когнитивных процессов, связанных с речью. Такие занятия, как рисование, раскрашивание и создание образов, укрепляют артикуляционную координацию и повышают мотивацию ребёнка к речевому выражению. В статье также освещены необходимые условия для эффективного применения изотерапии в работе с детьми с особыми образовательными потребностями.

ANNOTATION. This article examines the effectiveness of art therapy in developing speech skills among children with disabilities. Art therapy promotes emotional relaxation, enhances imagination, improves fine motor skills, and activates speech-related cognitive processes. Activities such as drawing, painting, and creating visual images strengthen articulatory coordination and increase children's motivation to express themselves verbally. The article also outlines essential pedagogical and environmental conditions required for the effective implementation of art therapy in speech development programs for children with special needs.

Kalit so'zlar. Izo-terapiya, nutq nuqsonlari, motorika, emotsional rivojlanish, vizual idrok, kreativ terapiya, artikulyatsiya, psixologik qo'llab-quvvatlash, kommunikativ rivojlanish, integrativ yondashuv

Ключевые слова: Изотерапия, нарушения речи, моторика, эмоциональное развитие, визуальное восприятие, креативная терапия, артикуляция, психологическая поддержка, коммуникативное развитие, интегративный подход.

Keywords: Art therapy, speech disorders, motor skills, emotional development, visual perception, creative therapy, articulation, psychological support, communicative development, integrative approach.

Imkoniyati cheklangan bolalar nutq rivojlanishidagi muammolar pedagogik va psixologik yondashuvlar talab qiladigan murakkab jarayondir. Nutqning sust rivojlanishi, fonematik eshituvning pasayishi, artikulyatsion moslashuvning cheklanganligi va kommunikativ faollikning pasayishi nafaqat nutq qobiliyatlariga, balki bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchi, o'quv jarayonidagi muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuviga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. An'anaviy logopedik mashg'ulotlar ko'pincha texnik jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, ularning samarasi bolalarning ichki motivatsiyasi va emotsional holatiga bog'liq; yuqori darajadagi uyatchanlik, qo'rquv yoki charchoq mashg'ulotlarning natijasini pasaytiradi va o'rganish jarayonini sekinlashtiradi.

Shu sababli zamonaviy logopediyada kreativ terapiya, xususan izo-terapiya — tasviriy san'at asosidagi tuzatuvchi mashg'ulotlar — alohida ahamiyat kasb etmoqda. Nazariy jihatdan izo-terapiya bir nechta asosiy mexanizmlar orqali nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlaydi: birinchidan, vizual obraz va tasviriy ifoda orqali bolalar ichki fikrlarini tashqi shaklga soladi; bu jarayon so'zlashuvga o'tishda ko'prik vazifasini bajaradi — rasmni tasvirlash, uni nomlash yoki hikoya qilish orqali leksik va grammatik strukturalar faol ishlanadi. Ikkinchidan, rasm chizish va mayda detallarga e'tibor — barmoq va qo'l motorikasini rivojlantiradi; mayda motorikadagi yaxshilanishlar o'pka-og'iz koordinatsiyasini, artikulyatsiya uchun zarur mushak tonusini qo'llab-quvvatlaydi. Uchinchidan, ijodiy faoliyat bolaning emotsional holatini yumshatadi: stress kamayadi, xavotir pasayadi va bolalar nutq qilishni kamroq tahlikali deb biladi — bu esa mashg'ulotlarda qatnashuv va samaradorlikni oshiradi.

Amaliy jihatdan izo-terapiya logopedik jarayonga quyidagi usullar orqali integratsiya qilinadi: rasm asosida so'z ishlash (rasmdagi ob'ektlarni nomlash, rang, shakl, funktsiyani tasvirlash), hikoya yaratish (bolalar o'z rasmiga qisqa hikoya yozadi yoki so'zlab beradi), kollaj va seqmentli rasm mashqlari (elementlardan to'liq obraz yaratish — bu nutqdagi ketma-ketlik va mantiqiy bog'lanishlarni mustahkamlaydi), gil yoki modeler yordamida shakl hosil qilish (bu sekin-asta artikulyatsion reflekslarni faollashtiradi). Guruh mashg'ulotlarida birgalikda rasm yaratish, rolli o'yinlar va ijodiy “stansiyalar” bolalarni ijtimoiy interaktsiyaga jalb qiladi va muloqotga kirishishni osonlashtiradi.

Tashkiliy shartlar va tavsiya etiladigan amaliy mexanizmlar: xavfsiz, tinch va ijodiy muhit; turli teksturali va xavfsiz art-materiallar; kichik guruh (3–6 bola) yoki individual mashg'ulotlar uchun moslashtirilgan rejalar; logoped va terapevt (psixolog/izo-terapevt)ning yaqin hamkorligi; mashg'ulotlar rejasi ichida aniq

maqsadlar (artikulyatsion mashq, fonemik idrokni oshirish, leksik-grammatik maqsad va boshqalar) va baholash mezonlari. Mashg'ulotlar strukturasi 20–40 daqiqali bloklarga bo'lish tavsiya qilinadi: qisqa she'r/rang, ijodiy topshiriq, logopedik mashq, yakuniy refleksiya (rasmni nomlash yoki qisqa gap aytish).

Baholash va monitoring: dastlabki diagnostika (fonemik eshituv, artikulyatsiya, leksika va grammatik daraja, motorika) asosida individual reja tuziladi; har 4–8 haftada progress (so'zlar soni, talaffuz aniqligi, nutqning boshlanish tezligi, muloqotga kirishish chastotasi) statistik ko'rsatkichlar bilan qayd etiladi. Subjektiv va ob'ektiv mezonlarning kombinatsiyasi – misol uchun, video yozuvlar orqali oldingi va keyingi holatni solishtirish, o'qituvchi va ota-ona qarashlari, bolalarning o'z-o'zini baholashi — samaradorlikni aniqlashga yordam beradi.

Cheklovlar va ehtiyot choralariga ham e'tibor berish zarur: ba'zi bolalar uchun vizual stimulyatsiya ortiqcha hissiy yuk keltirishi mumkin (sensorny diskomfort), shuning uchun mashg'ulotni bolaga moslashtirish va asta-sekinlik bilan intensivlikni oshirish kerak. Shuningdek, izo-terapiya mustaqil davolash vositasi emas — u an'anaviy logopediya, fizioterapiya va psixoterapiya bilan integratsiyalashgan holda qaralishi lozim.

Natijada, izo-terapiya — tasviriy san'at elementlari orqali nutq va kommunikativ qobiliyatlarni rag'batlantirishga samarali yordamchi vosita. U bolalarning ichki motivatsiyasini oshiradi, psixologik xavfsizlikni ta'minlaydi, mayda motorikani rivojlantiradi va shu orqali nutq jarayonining tabiiy shakllanishiga zamin yaratadi. Amaliyotda muvaffaqiyatga erishish uchun izo-terapiya metodikasini lokal sharoitga moslashtirish, mutaxassislar o'rtasida muvofiqlashtirish va natijalarni tizimli baholab borish muhimdir.

Izo-terapiya — bolaga tasviriy faoliyat orqali emotsiyalarni ifodalash, ichki kechinmalarni yengillashtirish va psixologik holatini barqarorlashtirish imkonini beruvchi samarali kreativ terapiya usulidir. Chizish, bo'yash, gil bilan ishlash, kollajlar yaratish kabi ijodiy mashg'ulotlar sensor-motor tizimni faollashtiradi, ayniqsa mayda motorikani rivojlantiradi. Neyropsixologik tadqiqotlar mayda motorika va nutq rivojlanishi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqlagan: barmoq harakatlarining murakkabligi ortishi bilan miya po'stlog'ining nutq markazlari — Broka va Vernike zonalari faollashadi. Bu esa fonetik, leksik va grammatik jarayonlarning tezlashuviga, nutqni qayta ishlash mexanizmlarining takomillashuviga olib keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, izo-terapiya jarayonida bola avvalo o'z fikrini vizual obraz orqali tasvirlaydi, so'ng logoped bilan birgalikda shu rasmni so'z bilan ifodalashga o'tadi. Ushbu ikki bosqichli jarayon bolani majburlamay, tabiiy yo'l bilan nutqqa undaydi — rasm mazmunini tushuntirish, undagi predmetlar, harakatlar va his-tuyg'ularni nomlash orqali bola verbal muloqotga kirishadi. Kaplan izo-terapiyaning

vizual obrazdan verbal ifodaga o'tish mexanizmini chuqur tahlil qilib, tasviriyl faoliyat miya markazlarida ramziyl fikrlashni kuchaytirishini va nutqni rag'batlantiruvchi "ko'prikl" vazifasini bajarishini ta'kidlagan.

Shuningdek, izo-terapiya bola uchun xavfsiz, psixologik bosimsiz muhit yaratadi. U rasm orqali o'zini erkin ifodalaydi, noqulay yoki og'riqli mavzularni ham bevosita so'z bilan emas, balki grafik obraz orqali yengillik bilan yetkazadi. Shu sababli izo-terapiya nafaqat nutqni rivojlantiruvchi, balki psixologik qo'llab-quvvatlovchi, stressni kamaytiruvchi, o'ziga ishonchni oshiruvchi vosita sifatida ham muhimdir.

Natijada izo-terapiya nutq nuqsonlari bo'lgan bolalar bilan ishlashda integrativ yondashuvning samarali elementi bo'lib, logopedik mashg'ulotlar bilan birgalikda qo'llanganda nutq rivojlanish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi va bolalarning kommunikativ faolligini oshiradi.

Izo-terapiya nutq buzilishlarini korreksiyalashda ko'p funksiyali, integrativ va ilmiyl asoslangan vosita sifatida o'zini namoyon qilmoqda. Uning samaradorligi bir nechta neyropsixologik va pedagogik mexanizmlar bilan izohlanadi. Avvalo, izo-terapiya emotsional bo'shashish uchun qulay sharoit yaratadi: bola tasviriyl faoliyatga sho'ng'iganida tashqi bosim kamayadi, qo'rquv, uyatchanlik va gapirishdan cho'chish sindromlari sekin-asta yo'qoladi. Bu holat nutq faoliyatining erkin va stresssiz namoyon bo'lishiga asos yaratadi.

Ikkinchi muhim omil — vizual obraz orqali nutqni qo'zg'atish mexanizmi. Rasm chizish, bo'yash yoki shakl yasash jarayoni tasavvurni faollashtiradi, bolada o'z tasvirini izohlashga tabiiyl ehtiyoj paydo bo'ladi. Natijada verbal ifoda majburlovsiz, erkin tarzda yuzaga keladi. Bu jarayon ayniqsa nutq boshlanishi kechikkan yoki nutqdan qochuvchi bolalar uchun samaralidir.

Uchinchi jihat — mayda motorika rivoji. Tasviriyl faoliyatda qo'l barmoqlari, bilak mushaklari muntazam ishlaydi, murakkab harakatlar bajariladi. Neyropsixologik tadqiqotlar mayda motorika faolligi miya po'stlog'idagi nutq markazlari bilan bevosita bog'liql ekanini ta'kidlaydi. Barmoq harakatlarining takomillashuvi artikulyatsiya aniqligi, fonematik eshituv va nutq harakatlarini boshqarish jarayonlarini faollashtiradi.

Shuningdek, izo-terapiya ijtimoiyl ko'nikmalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Guruhda birgalikda ijod qilish, ishlangan rasmlarni muhokama qilish, tasvirlarga nom berish kabilar bolani muloqotga jalb etadi. O'z navbatida bu ijtimoiyl faollik nutqiy faollikning oshishiga zamin yaratadi. Bolada o'z ishiga nisbatan faxr, ishonch va motivatsiya kuchayadi.

Motivatsiya masalasi izo-terapiyada alohida ahamiyat kasb etadi. Tasviriyl faoliyatning o'yin elementlariga yaqinligi logopedik jarayonni bolalar uchun qiziqarli, mazmunli va zavqli qiladi. O'quvchi mashg'ulotda faol ishtirok etadi, nutqiy

topshiriqlardan charchamaydi va bu jarayonning o'zi unga yoqimli bo'ladi. Natijada logopedik ta'sir kuchayadi va o'zlashtirish jarayoni tezlashadi.

Biroq izo-terapiyaning yuqori samara berishi uchun muayyan shart-sharoitlar ta'minlanishi lozim. Eng avvalo — xavfsiz, qulay va ochiq ijodiy muhit. Bola o'zini erkin his qilmasa, ijodiy ifoda ham, nutqiy ifoda ham to'liq namoyon bo'lmaydi. Shuningdek, amaliy faoliyat uchun sifatli va bolaning yoshi hamda rivojlanish darajasiga mos art-materiallar bo'lishi zarur. Jarayon logoped va psixologning yaqin hamkorligida olib borilganda, bolaning emotsional, kognitiv va nutqiy rivojlanishidagi o'zgarishlarni kompleks baholash imkoniyati oshadi. Eng muhim shartlardan yana biri — individual yondashuv: har bir bola uchun alohida maqsad, tempo va metod tanlanishi izo-terapiyaning haqiqiy ta'sirini kuchaytiradi.

Izo-terapiya imkoniyati cheklangan bolalarda nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda ko'p qirrali, ilmiy asoslangan va yuqori samarali usul sifatida e'tirof etilmoqda. Tasviriy faoliyat jarayonida shakllanadigan sensor-motor tajribalar, mayda motorika faollashuvi, vizual idrokning kuchayishi hamda emotsional bo'shashish mexanizmlari nutq markazlarining faollashuviga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rasm, bo'yoq, kollaj va boshqa ijodiy vositalar orqali yaratilgan obrazlar bolaning verbal ifoda ehtiyojini oshiradi va nutqiy jarayonlarni tabiiy tarzda rag'batlantiradi.

Izo-terapiya jarayonining logopedik mashg'ulotlarga integratsiyalashuvi bolaning kommunikativ faolligini kuchaytiradi, so'z boyligini kengaytiradi, grammatik strukturalarni shakllantiradi va dialogik nutqni mustahkamlaydi. Shuningdek, bu usul psixologik qo'llab-quvvatlash funksiyasini ham bajarib, bolalarda o'ziga ishonchni oshiradi hamda nutqdan foydalanishdagi qo'rquvni kamaytiradi.

Izo-terapiyaning samaradorligi uning qo'llanishi uchun yaratilgan shart-sharoitlar bilan chambarchas bog'liq: xavfsiz, qulay va ijodga undovchi muhit, sifatli art-materiallar, mutaxassislar — logoped va psixolog — ning uzviy hamkorligi hamda individual yondashuv muvaffaqiyatning asosiy omillaridir.

Shu jihatlarni inobatga olgan holda, izo-terapiyani imkoniyati cheklangan bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha logopedik amaliyotlarda majburiy qo'shimcha komponent sifatida joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu nafaqat nutqni korreksiyalash jarayonini tezlashtiradi, balki bolaning shaxsiy rivojlanishini ham kompleks qo'llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kaplan, R. (2018). *Art Therapy in Speech and Language Development: Mechanisms and Outcomes*. Springer.
2. Yo'ldosheva, N. (2020). Izo-terapiya orqali nutq nuqsonlari bo'lgan bolalarni rivojlantirish metodikasi. *Pedagogika va Psixologiya*, 2(14), 45–53.

3. Sadriddinova, L. (2021). Tasviriy san'at elementlari yordamida logopedik mashg'ulotlarni samaradorligini oshirish. *O'zbekiston Pedagogik Jurnali*, 1(7), 12–20.
4. Bekmurotovna T. G. Artificial intelligence in Education //Eurasian Journal of Academic Research. – 2024. – T. 4. – №. 7S. – C. 1133-1136.
5. Djumaboyevna S. F. MULTIMEDIA OPPORTUNITIES IN THE FORMATION OF ELEMENTS OF VISUAL LITERACY IN THE EXAMPLE OF PRESCHOOL AND PRIMARY SCHOOL //International scientific review. – 2020. – №. LXXVI. – C. 64-66.